

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук
Кафедра історії та політичної теорії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня бакалавра

студента Борщевський Владислав Ігорович
(ПІБ)
академічної групи 052-19-1
(шифр)
спеціальності 052 Політологія
(код і назва спеціальності)
за освітньо-професійною програмою – «Політологія»
(офіційна назва)
на тему Політична криза у Болгарії (20-ті рр. ХХІ ст.): хід, учасники, результати
(назва за наказом ректора)

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка	Підпис
кваліфікаційної роботи			
розділів:	Галь Богдан Олександрович		
Рецензент			
Нормоконтролер	Зенкін Михайло Васильович		

Дніпро
2023

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

ЗАТВЕРДЖЕНО:
завідувач кафедри ІПТ

«__» _____ 202_ року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
ступеня бакалавра

студенту _____ академічної групи _____ 052-19-1 _____
(прізвище та ініціали) (шифр)

спеціальності – 052 Політологія
(код і назва спеціальності)

за освітньо-професійною програмою – Політологія
(офіційна назва)

на тему Політична криза у Болгарії (20-ті рр. ХХІ ст.): хід, учасники, результати _____,
 затверджену наказом ректора НТУ «Дніпровська політехніка» №372-с
 від 19.05.2023.

	Розділ	Зміст	Термін виконання
1	Теоретичні основи дослідження поняття політична криза	1.1. Політична криза як об'єкт наукового дослідження 1.2. Теоретичні підходи до аналізу політичних криз	01.04.2023
2	Політична система Болгарії: основні риси та особливості	2.1. Загальний огляд політичної система Болгарії 2.2. Політична криза в Болгарії: учасники, їх вплив на результат кризи	01.05.2023

Завдання видано _____
(підпис керівника) (прізвище, ініціали)

Дата видачі 15.10.2022

Дата подання до екзаменаційної комісії _____

Прийнято до виконання _____
(підпис студента) (прізвище, ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 66 с., 46 джерел.

Об'єктом дослідження є політична система Болгарії-

Предмет дослідження – процеси, які супроводжують політичну кризу в Болгарії, її причини та наслідки.

Метою роботи є аналіз та оцінка політичної кризи, що виникла в Болгарії у 2020 році, з урахуванням ролі та дій учасників цієї кризи, а також її наслідків на розвиток країни.

Описано політичну кризу як об'єкт наукового дослідження, розкрито теоретичні підходи до аналізу політичних криз. Проаналізовано політичну систему Болгарії, вивчено історію політичної кризи в Болгарії. З'ясовано головні політичні сили, які беруть участь в конфлікті, запропоновано можливі перспективи подальшого розвитку політичної ситуації в Болгарії.

Ключові слова: ПОЛІТИЧНА КРИЗА, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА, ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ, БОЛГАРІЯ, КРИЗА 2020-2023

ABSTRACT

The qualification work consists of 66 pages, 46 sources.

The object of research is the political system of Bulgaria.

The subject of the study is the processes that accompany the political crisis in Bulgaria, its causes and consequences.

The purpose of the work is to analyze and evaluate the political crisis that arose in Bulgaria in 2020, taking into account the role and actions of the participants in this crisis, as well as its consequences for the development of the country.

The political crisis as an object of scientific research is described, theoretical approaches to the analysis of political crises are revealed. The political system of Bulgaria is analyzed, the history of the political crisis in Bulgaria is studied. The main political forces involved in the conflict are clarified, possible prospects for the further development of the political situation in Bulgaria are proposed.

Keywords: POLITICAL CRISIS, POLITICAL SYSTEM, POLITICAL PARTIES, BULGARIA, CRISIS 2020-2023

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ	9
1.1 Політична криза як об'єкт наукового дослідження	9
1.2 Теоретичні підходи до аналізу політичних криз	16
РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА БОЛГАРІЇ: ОСНОВНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ	23
2.1 Загальний огляд політичної системи Болгарії	23
2.2 Політична криза в Болгарії: учасники, їх вплив на результат кризи	38
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
Відгук наукового керівника	63
Рецензія	64
Відгук нормоконтролера	65
Довідка про антиплагіат	66

ВСТУП

Політичний розвиток сучасної Болгарії визначається загальною тенденцією посткомуністичної трансформації. Перехід від тоталітаризму до демократичних норм життя, прагнення досягти незалежності та знайти своє місце у світі призвели до змін у політичній системі та трансформації правових, соціально-економічних та інших суспільних інститутів.

Актуальність дипломної роботи визначається декількома факторами. По-перше, Болгарія, як член Європейського Союзу, є важливим гравцем на міжнародній арені, тому її внутрішні політичні процеси мають значний вплив на стабільність та розвиток регіону. По-друге, політична криза у Болгарії, яка почалася в 2020 році, до цього часу не має чіткого вирішення та продовжує впливати на життя громадян та розвиток країни.

Феномен політичного конфлікту та політичної кризи вже давно аналізується науковцями. Для теоретичного аналізу політичних конфліктів та політичних криз автори використовували праці наступних науковців: А. А. Алякін, А. В. Глухов, Л. І. Гайнутдинов, М. К. Тітов, О. В. Петренко, Г. І. Козирев, Д. М. Мацкевич, М. Росенко, М. А. Мунтян, В. А. Барсамов, Н. Пророчуката інші.

Метою дипломної роботи є аналіз та оцінка політичної кризи, що виникла в Болгарії у 2020 році, з урахуванням ролі та дій учасників цієї кризи, а також її наслідків на розвиток країни.

Предметом дипломної роботи є процеси, які супроводжують політичну кризу в Болгарії, її причини та наслідки.

Об'єктом дослідження є політична система Болгарії:

Відповідно до поставленої мети, визначенні наступні завдання:

- описати політичну кризу як об'єкт наукового дослідження;
- розкрити теоретичні підходи до аналізу політичних криз;
- проаналізувати політичну систему Болгарії;

- вивчити історію політичної кризи в Болгарії;
- визначити головні політичні сили, які беруть участь в конфлікті;
- запропонувати можливі перспективи подальшого розвитку політичної ситуації в Болгарії.

Методи дослідження, які були застосовані в дипломній включають: аналіз літератури та документів - для дослідження історії політичних та соціальних процесів у Болгарії, а також збору даних про учасників та події, що спричинили кризу; емпіричні методи - для збору та аналізу даних з різних джерел, таких як опитування громадян, статистичні дані, інтерв'ю з експертами та політиками, спостереження за політичними процесами; системний аналіз - для вивчення політичної системи Болгарії, її структури та взаємодії між різними складовими, включаючи політичні партії, уряд, парламент, громадські організації та ЗМІ; компаративний аналіз - для порівняння політичних криз у Болгарії з кризами в інших країнах, що дозволить зробити висновки про те, що спільного та відмінного від інших криз, та допоможе знайти можливі рішення; експертні оцінки - для збору та аналізу експертних думок та рекомендацій від експертів у галузі політики, економіки та інших соціальних наук, що дозволить отримати різноманітні погляди на проблему та запропонувати різні шляхи її вирішення.

Елементи наукової новизни дипломної роботи включають: аналіз сучасних політичних тенденцій та процесів в Болгарії з урахуванням їх взаємозв'язку зі світовими тенденціями, що робить дослідження унікальним та актуальним; оцінку ролі різних учасників політичної кризи в Болгарії, зокрема, політичних партій, громадських організацій, активістів, медіа та інших груп, що забезпечує широкий огляд проблеми; аналіз впливу політичної кризи в Болгарії на різні сфери життя країни, зокрема, економіку, культуру, освіту та інші, що дозволить отримати цілісний погляд на ситуацію; розробку конкретних рекомендацій щодо виходу з політичної кризи та подальшого розвитку країни, що може допомогти у формуванні нової політичної агенди та вирішенні актуальних проблем;

використання новітніх методів дослідження, таких як аналіз даних, моделювання та інші, для отримання більш точних та достовірних результатів дослідження.

Практична значущість дипломної роботи полягає у можливості більш детально вивчити політичну ситуацію в Болгарії в період з 2020 по 2023 рік, виявити фактори, що призвели до кризи, проаналізувати учасників та їх дії в цей період, а також проаналізувати наслідки кризи та їх вплив на політичну ситуацію в країні. Результати дослідження можуть бути корисні для політичних діячів, аналітиків, дослідників та всіх, хто цікавиться політикою в Східній Європі та розвитком демократії в країнах регіону. Крім того, робота може бути використана в якості основи для подальших досліджень в даній області.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

1.1 Політична криза як об'єкт наукового дослідження

Проблема кризових явищ у внутрішньополітичній сфері є однією з найменш досліджених тем у політичній науці, незважаючи на її важливість для всіх типів режимів.

У традиції вітчизняної науки, яка багато в чому успадкувала радянський діалектико-матеріалістичний підхід, поняття політичної кризи не має чіткого визначення. З одного боку, це "особлива ситуація в розвитку і функціонуванні політичної системи, насамперед владної структури", що виникає внаслідок загострення суперечностей між суб'єктами політичного життя. Тобто криза є вторинним, похідним явищем від суперечностей і конфліктів. З іншого боку, стверджується, що криза означає „тимчасове призупинення” або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів політичної системи. З цього кута зору криза є останньою фазою розвитку конфлікту, його кульмінацією, після подолання якої конфлікт може бути вирішений, або ж руйнація набуває незворотного характеру [27].

Такий погляд на кризу є хибним. Він є результатом двох помилок. Перша - хибне узагальнення, що гострий конфлікт - це криза. Зрозуміло, що криза і конфлікт - це зовні схожі процеси, але за своєю суттю вони різні. Друга помилка полягає у визначенні конфлікту як такого, в якому сторони не можуть або не хочуть продовжувати боротьбу, але не можуть знайти вихід із ситуації, що склалася, тобто перебувають у стані кризи. Таким чином, невирішений конфлікт також є кризою.

Поняття кризи (особливо політичної), методологія та регуляторні інструменти передбачення криз та мінімізації їх негативних наслідків на їх основі

в українській науці є досить нерозвиненими. Натомість у світовій політичній науці цьому питанню приділяється велика увага. Криза розглядається як необхідний регулятор політичного розвитку, що переводить суспільну систему з неефективної структури до стійкої форми розвитку. Дослідження часто зосереджуються на конкретних аспектах і наслідках кризи [22].

Поняття "криза", запозичене політиками з медицини і надане їм драматичного забарвлення, спочатку означало раптову і різку зміну, складну перехідну ситуацію. Криза є закономірним етапом і переломним моментом у розвитку будь-якої системи. Окрім того, що криза є моментом системного розладу, вона також є фактором організації та самоорганізації системи. Поняття "соціальна криза" може використовуватися в широкому або вузькому сенсі. У широкому сенсі поняття "соціальна криза" означає будь-яку кризу, пов'язану з розвитком суспільства. У вузькому значенні поняття "соціальна криза" використовується тоді, коли різні сфери суспільства відокремлені одна від одної. Її можна визначити як економічну кризу, політичну кризу, соціальну кризу або психологічну кризу.

Суть політичної кризи полягає в нездатності уряду керувати державою. Психологічна криза - це криза, яка створює невпевненість і страх у суспільстві та спричиняє зниження рівня раціональності в суспільній свідомості. Поняття системної кризи можна визначити як сукупність економічної, політичної, соціальної та психологічної криз.

Політична криза може розглядатися як одна зі стадій політичного процесу, а також як наслідок розвитку політичних або соціально-політичних конфліктів. Вивчення політичних криз, їх причин та умов запобігання їм цікавило політичних мислителів ще на ранніх етапах розвитку людської цивілізації [3]. Хоча античні мислителі спеціально не аналізували причини політичних криз, ця тема завжди цікавила їх у контексті їхніх теорій форм і засобів правління.

Сутність політичної кризи полягає у стрімкому загостренні суперечностей у різноманітних відносинах і взаємодіях соціальних інститутів, організацій, груп та індивідів у сфері політики - при завоюванні, розподілі, перерозподілі, утриманні та здійсненні державної влади. Політична криза як явище, що сприяє змінам політичної системи, структур та інститутів політичної влади і контролю, конкретної соціально-політичної структури суспільства [4, с.23].

Відмінність політичної кризи від політичного конфлікту, що являє собою зіткнення і протиборство двох і більше сторін з ціллю реалізації своїх політичних інтересів, складається в тому, що політична криза може мати більш об'єктивний характер, якщо він викликаний стихійними лихами чи природними катастрофами. Він представляє собою політичну реальність, що розвивається, яка може формуватися і незалежно від волі тих чи інших суб'єктів політичних відносин. Політична криза можлива і як результат процесу боротьби інтересів різних соціально-політичних сил і окремих громадян їх поведінка і уявлення про те, що б хотіли отримати від держави і політичного режиму [34 с. 24].

Основою політичної кризи і конфлікту є соціальний конфлікт, а соціальний конфлікт (сукупність конфліктів) - це не що інше, як конфлікт інтересів особи чи групи (класу, верстви) або спільноти (держави, нації, народу). Однак не всі відмінності і розбіжності інтересів, не всі протиріччя є вже конфліктами, оскільки соціальні конфлікти - це протиріччя інтересів, які досягли певної стадії розвитку, тобто наявної форми прояву. Більш того, всі соціальні протиріччя розвиваються і проходять певні стадії - виникнення, розвитку, загострення і розширення. Якщо всі протиріччя проходять ці стадії, то можна сказати, що конфлікт - це одна із завершальних стадій його розвитку, коли поляризація сил і насильницькі протистояння, що мали місце на попередній стадії, переходять у завершальну стадію розвитку, стадію відкритого протистояння сторін і розширення протиріччя [14, с. 26].

Термін "політична криза" часто використовується в політичній науці стосовно політичної влади. Криза політичної влади - це криза політиків, які на даний момент контролюють державу. Вона проявляється в таких ситуаціях

- Неспроможність влади проводити політику, яка відповідає інтересам більшості населення країни або соціальної групи, що перебуває при владі;
 - встановлення авторитарних і неприйнятних норм регулювання політичних відносин у суспільстві;
 - замкнутість державних інститутів у своїй діяльності на рамки певних інтересів, які не сприяють покращенню стану суспільної організації;
 - трансформація вертикальних відносин між центральними та місцевими органами влади;
 - загострення протиріч між гілками влади;
 - корупція; зрощення політичних еліт з кримінальними структурами тощо.
- [46].

Іншими словами, політична ситуація, за якої маси або соціальна група чи клас відкрито висловлюють своє незадоволення політикою, яку проводять еліти. Політики втрачають соціальну підтримку, настає "параліч влади" - закони та нормативні акти, прийняті політичною владою, здебільшого не виконуються або не використовуються. Залежно від обставин, криза влади може призвести до відставки уряду, консолідації урядової влади, встановлення диктатури та повалення уряду [46].

Щодо ознак кризи, слід пам'ятати що [29]: 1) стабільність, як і криза, є характеристикою стану певних об'єктів. Тому коли говоримо про кризу, маємо визначити об'єкт, який зазнав кризи, а потім визначити, як цей об'єкт опинився

у стані кризи; 2) нестабільність певного об'єкта автоматично не означає його кризи.

Криза в одному елементі політичної системи не обов'язково призводить до кризи в інших елементах системи або в системі в цілому. Пояснення може бути наступним: або одне з двох тверджень є хибним, або система (з її здатністю до самоорганізації), щоб вижити, локалізує кризу в менш складних елементах і не дає їй поширитися на більш складні елементи. Наприклад, парламентські кризи можуть відбуватися досить часто, не загрожуючи виживанню демократичної політичної системи. З іншого боку, як зазначає П. Свенссон, неможливо, щоб криза в демократичній системі не мала негативного впливу на функціонування парламенту та інших інститутів влади. Однак ця теза потребує емпіричної перевірки.

При визначенні загроз, з якими стикається інституція, важливо усвідомлювати, що проблеми - нові, значні або дуже великі - не обов'язково означають кризу. Те саме стосується і змін. Лише сукупність загроз, що призводить до розпаду об'єкта або докорінної зміни його структури, є кризою [28]. У цьому випадку можна говорити про нестабільне функціонування (існування) об'єкта, яке може призвести до кризи або до відновлення стабільності.

Численні сучасні емпіричні дослідження внутрішніх конфліктів демонструють хибність уявлення про те, що криза є похідним явищем або наслідком конфлікту. Більш точний опис взаємозв'язку між кризою і конфліктом можна сформулювати наступним чином: внутрішній конфлікт є наслідком неспроможності держави. Розпад або неспроможність держави є свідченням глибокої кризи. Крах держави - це процес, який закінчується, коли сама держава не в змозі забезпечити безпеку, верховенство права, управляти своєю територією, збирати податки та виконувати інші внутрішні та зовнішні функції [41].

Це пояснення ґрунтується на емпіричному, тобто індуктивному аналізі низки конфліктів і на тому, що першопричинами внутрішніх конфліктів є чотири групи чинників - структурні, економічні, політичні та культурні, а безпосередньою причиною - поведінка еліти [43]. Серед структурних чинників розпад держави та її нездатність забезпечити власну безпеку визнаються умовами, що зумовлюють виникнення революції та внутрішнього конфлікту [45].

Таким чином, політичну кризу слід розглядати як необхідну умову для виникнення громадянських заворушень, а не навпаки. Погляд на кризу з цієї точки зору дозволяє помістити явище в ширший теоретичний контекст і побудувати модель політичного циклу (див. рисунок) [15].

Схематично ця модель зображена на рисунку 1.1.

Ця модель є аналітично побудованою. Вона базується на таких основних принципах

1. модель є причинно-наслідковою. Тобто, починаючи з першого стану, кожен наступний стан є результатом зміни попереднього стану. Водночас кожен попередній стан є причиною зміни наступного стану.

2. модель є інваріантною. Це означає, що політичні процеси (розвиток, стагнація, регрес) є нелінійними і кожна стадія процесу, що відповідає певному стану, може мати кілька варіантів розвитку. Однак для спрощення пояснення на рис. 1.1 показано лише один ("негативний") варіант політичних змін.

3. теоретичним ядром моделі є твердження, що кризи є причиною (умовою), а не наслідком (проявом) політичного конфлікту. Ця теза була доведена вище.

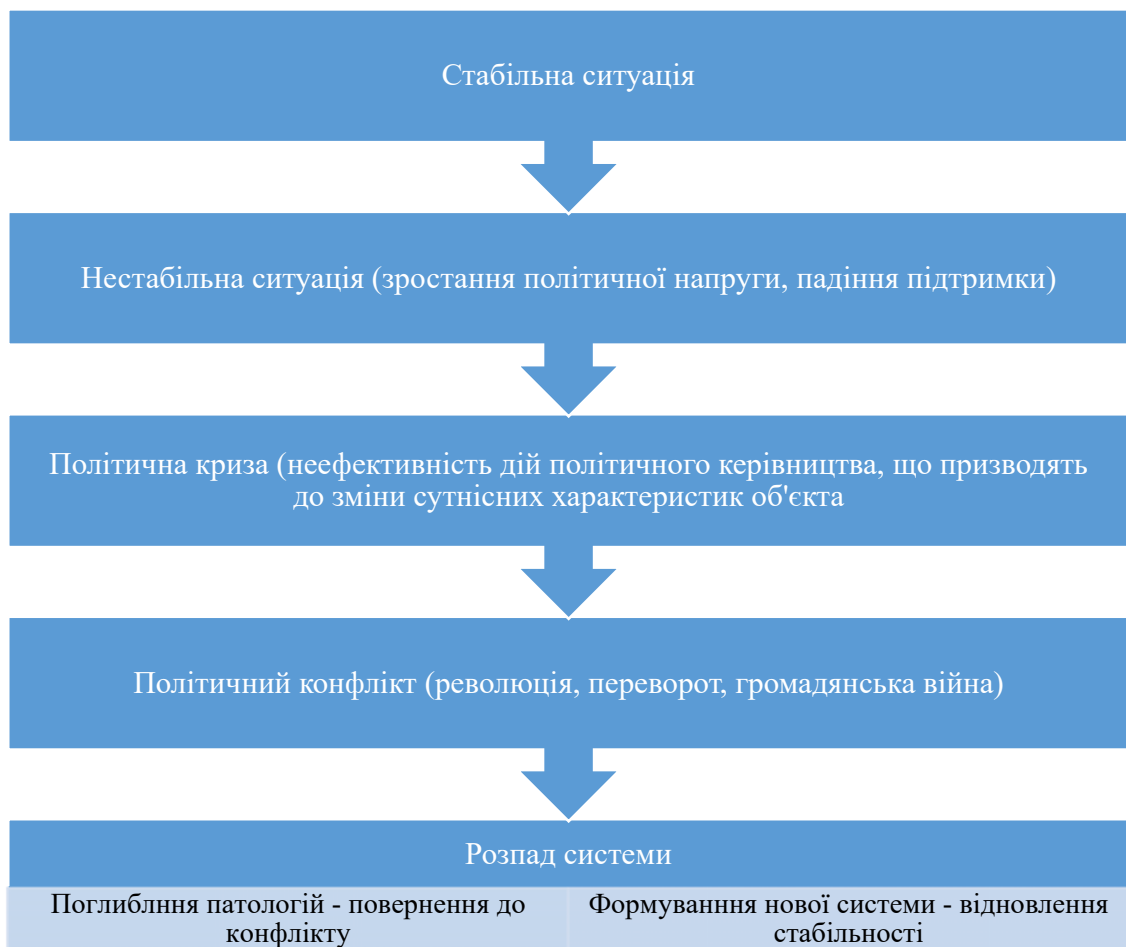

Рис. 1.1 Схематичне зображення моделі

З огляду на об'єкт кризи можна говорити про урядову кризу, парламентську кризу, системну кризу або кризу політичної системи. Однак такі визначення кризи, як конституційна криза, інституційна криза, системна криза, міжнародна криза, криза легітимності, які вказують на природу цих об'єктів, а не на їхній стан, мають різне смислове навантаження і повинні використовуватися в наукових дослідженнях з обережністю.

Коли вищезазначеним ознакам стабільності надається негативне значення, вони вказують на те, що певний об'єкт або система в цілому перебуває у стані нестабільності.

Так, наявність політичного насильства (політичні вбивства, замахы, терористичні акти, державні перевороти тощо), нетривалий термін існування владних інститутів (уряд, парламент, президент), відсутність легітимної влади, структурні зміни тощо є проявами загроз, які можна вважати ознаками політичної нестабільності або політичної напруженості, або, іншими словами, достатніми умовами для виникнення кризи.

Негативні агреговані макропоказники (зниження добробуту населення замість соціальної мобілізації, зростання темпів економічного спаду, несправедливий розподіл доходів, зниження здатності уряду акумулювати та розподіляти доходи) вказують на тенденцію загрози для політичної системи в цілому. Однак для того, щоб нестабільність переросла в кризу, потрібні додаткові або необхідні умови. На мою думку, ці умови пов'язані з поведінкою акторів, безпосередньо відповідальних за прийняття політичних рішень, тобто еліт. Неefективність політичного лідерства в нестабільних ситуаціях є необхідною умовою кризи. Це свідчить про те, що криза може бути охарактеризована не фактами, а наслідками.

1.2 Теоретичні підходи до аналізу політичних криз

Світова економічна криза є також ознакою наближення системної кризи. Криза, що виникла у фінансових секторах промислово розвинених країн, впливає на всі аспекти економічного та соціального життя і загрожує дестабілізувати політичну сферу людства. Наслідки кризи також загострили проблеми національної та міжнародної безпеки. Такі питання, як міжнародний тероризм, наркоторгівля, організована злочинність, ризик розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, регіональні конфлікти, демографічні проблеми, глобальна бідність, нелегальна міграція та зміна клімату набувають все більшого значення.

Політичні кризи є найбільш небезпечними, оскільки вони є результатом нестабільного розвитку політичних систем і глухого кута політичних відносин, найпоширенішою формою політичних протиріч. Наслідками політичної кризи можуть бути крах всієї системи управління або соціальна катастрофа. Проблему управління та успішного розв'язання політичних криз можна вважати однією з найактуальніших проблем сучасності. Це пов'язано з тим, що за допомогою механізмів і технологій врегулювання можна перетворити кризу з деструктивного процесу в конструктивний і стабілізувати суспільну систему.

Подальший розвиток теорії політичних криз неможливий без розуміння її витоків та еволюції. Нові наукові концепції можуть бути сформовані лише на основі системного і всебічного аналізу та узагальнення існуючих теоретичних напрацювань, і процес дослідження політичних криз не є винятком у цьому відношенні. Сучасні тенденції розвитку суспільних наук вимагають наукового узагальнення історії досліджень з теорії політичних криз та осмислення проблеми вивчення політичних криз із загальнофілософської, соціально-політичної та практичної точки зору, як з точки зору фундаментальної, так і прикладної науки.

Перші думки про політичну нестабільність та смуту можна знайти в літературних джерелах Стародавнього Єгипту. В даних джерелах представлено розуміння політичної нестабільності і кризи в соціальному розвитку як наслідок порушення законів. Закони трактуються як справедливі, оскільки мають божественне джерело походження. Порушення божественних норм з боку «беззаконників», згідно з даними уявленнями, призводить до «страшних змін» [4, с. 112].

Стародавньоіндійському пам'ятнику політичної думки «Артхашастра» будь-які кризові тенденції в суспільстві повністю пояснюються як прояви слабкості особистих якостей правителя держави [35, с. 76]. Головною думкою цього трактату є те, що влада та багатство варто здобувати, відстоювати і

збільшувати всіма засобами, як гарними, так і поганими. Згодом цей принцип і розуміння причин політичної нестабільності обґрунтував Н. Макіавеллі [36, с. 97].

Інша інтерпретація феномену кризи в політичному житті держави належить Конфуцію. Конфуцій скептично ставився до спроб керувати за допомогою суворих законів і покладав надію на систему культурних норм і традиційних ритуалів. На його думку, завдяки дотриманню ритуалів і традицій можна уникнути насильства та серйозних політичних і соціальних конфліктів [12, с. 114].

Платон вважав верховенство права головним фундаментальним елементом стабільності держави, а нехтування правом - головною причиною державних криз. До причин політичних криз мислитель також відносив такі фактори, як диференціація власності, що є наслідком існування приватної власності. [13, с. 234].

Аристотель бачив ще одну причину політичної нестабільності. Він одним з перших пов'язав характер соціальної структури суспільства з його політичним устроєм і політичним розвитком. У своїх працях Аристотель вказував, що стабільність значною мірою залежить від наявності в суспільстві значного середнього класу [21, с. 85].

У Новий час західні вчені почали аналізувати проблему політичної стабільності та природи політичної кризи в контексті теорії "суспільного договору" та демократичного принципу поділу влади. Такі політичні мислителі, як Медісон, Монтеск'є, Гоббс, Локк, Руссо вбачали умови безкризового розвитку суспільства у виробленні конституційних основ державного управління, створенні системи представницьких інститутів, захопленні влади через поділ влади та інші демократичні процедури.

Якщо розглядати феномен політичної кризи в контексті конфліктології загалом, то варто відзначити праці таких вчених, як Г. Шиммель, Г. Гегель, К. Маркс, А. Сміт та А. де Токвіль, які першими визнали конфлікт як соціальне явище. Прихильники біологічного підходу, такі як С. Вільсон та А. Геррен, спираються на теорію природного відбору і виводять ідею про природну агресивність людини з цієї теорії. У психологічному підході на агресивності людини наголошують такі вчені, як Е. Еріксон, А. Маслоу, З. Фрейд та Е. Фромм. З. Фрейд, Е. Фромм та інші наголошують на психофізіологічних особливостях людини.

Питання політичної кризи на пострадянському просторі перебуває в центрі уваги багатьох транзитологічних концепцій. При цьому політичні кризи в країнах СНД розглядаються як певний етап демократизації. У цьому контексті значний інтерес становлять роботи теоретиків модернізації та концепція "демократичного переходу": див. Donnell, A., Leiphart, X., Linz, S., Lipset, N., Luhmann, D., Rostow, S., Huntington. Незважаючи на широкі наслідки так званої "кольорової революції" в країнах колишнього Радянського Союзу, досі не опубліковано жодного узагальнюючого дослідження на цю тему. Можна згадати лише окремі дослідження, в яких робляться перші спроби зрозуміти феномен "кольорової революції".

Тема політичної кризи в пострадянських країнах представлена лише в аналітичних матеріалах великої кількості журналів і газет, більшість з яких є псевдонауковими і явно ідеологічно заангажованими. Однак, незважаючи на ці недоліки, цікаві інтерпретації причин та етапів політичної кризи в Україні можна знайти у великій кількості публіцистичних матеріалів (наприклад, статті П. Аكوпова та ін.).

Загалом, аналізуючи науковий матеріал, присвячений різним аспектам проблеми політичної кризи, можна умовно поділити його на кілька груп.

Перша група - це праці провідних мислителів стародавнього світу та середньовіччя: Каутілья, Конфуцій, Платон, Аристотель, Ібн Хальдун, Макіавеллі та інші. Ці праці є основою для розуміння кризи як соціального явища.

Друга група праць аналізує феномен кризи в різних сферах суспільного життя поза політичною сферою і має певний вплив на формування концепції політичної кризи. Це насамперед класичні економічні праці К. Маркса, Ф. Енгельса, Й. Шумпетера та інших. М. І. Туган-Барановського, М. Д. Кондратьєва та інших, які зробили особливий внесок у формування теорії криз, збагатили методологічну базу дослідження політичних криз, розробили нові методи і прийоми розв'язання кризових ситуацій та виявили такі риси криз, як періодичність і повторюваність.

Взаємозв'язки між політичними та соціальними процесами в умовах кризи вивчали П. Сорокін та А. Здравомислов (соціологія конфлікту та його зв'язок з кризою), Н. Лапін (соціологічні аспекти кризи) та інші. Важливу роль у дослідженні виникнення та розвитку теорії політичних криз відіграли Л. Козер, К. Ріксон та інші, а Т. Постон та І. Стюарт (в контексті теорії катастроф) присвятили свої роботи вивченню політичних криз з синтетичної точки зору.

Третю групу складають матеріали, в яких аналізуються питання, пов'язані з вивченням політичних криз. Лавренов, який аналізував військово-політичні кризи, Матвеев, який розробив загальну теорію політичних криз, і Шагіяхметов, який проаналізував системну теорію криз.

Неможливо аналізувати політичні кризи без розуміння соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві. Соціологи Дюркгейм і Смелзер зробили особливий внесок в інтерпретацію соціальних криз, визначивши соціальні кризи як фактор внутрішнього розвитку суспільства.

Теоретики соціальної філософії Г. Зіммель, Х. Ортега-Гассет, М. Бердяєв та В. Соловйов приділяли велику увагу культурним, духовним та ідеологічним кризам. Тісний взаємозв'язок між політичними та соціальними процесами в кризові періоди встановив П. Сорокін, який акцентував увагу на революціях, соціальних вибухах і катастрофах.

Наступний напрям у вивченні політичних криз - емпіричний: Велике значення для розуміння врегулювання політичних криз мають роботи О. Лербінгера, М. Регестера, Д. Ларкіна та Г. Чейза в галузі кризового та антикризового менеджменту.

С. Блек, Д. Уайт та Ф. Цейтель займалися питаннями зв'язків з громадськістю в умовах політичної кризи. Особливості антикризових зв'язків з громадськістю у постсоціалістичних суспільствах проаналізували Г. Почепцов та О. Дроздецька. Зв'язки з громадськістю в кризових ситуаціях охоплюють важливий пласт в теорії політичного антикризового менеджменту, пов'язаний з інформаційною складовою процесу управління політичною кризою.

Особливе місце політичним кризам відводиться в роботах конфліктологів. Важливими напрямками аналізу в цій сфері є загальна теорія конфлікту і кризи, етнополітологія, міжнародна кризологія та регіональна кризологія. Важливу роль у загальній теорії конфлікту відіграють роботи Д. Бертона, Р. Дарендорфа та Л. Козера.

В теорії міжнародних відносин криза розглядається як одна зі стадій конфлікту, тому в основному проблеми врегулювання криз розглядалися через призму врегулювання конфлікту в цілому. Цей підхід відображено у роботах Л. Бумфілда, Р. Ленга, Р. Смоукі, Р. Фішера, С. Хантінгтона та О. Панаріна. Теорія міжнародних відносин дозволяє досліджувати найважливіші характеристики кризової ситуації: раптовість, брак часу, невизначеність [4, с. 3].

Отже, наукові дослідження у галузі політичної кризології є досить розвинутими, проте деякі аспекти цієї теми все ще потребують подальшого вивчення. Наприклад, необхідно виявляти закономірності та особливості політичних криз, аналізувати прикладні методи та технології їх врегулювання, розробляти механізми врегулювання криз, порівнювати рівні регіональних криз з точки зору їх впливу на політичну систему регіону та інше. Політична реальність потребує наукового підходу не лише в окремих концепціях, але й у розробці наукової теорії, що відноситься до політичної сфери, і має назву "політична кризологія".

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА БОЛГАРІЇ: ОСНОВНІ РИСИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

2.1 Загальний огляд політичної системи Болгарії

Політична система Болгарії базується на принципах парламентської демократії, де влада належить народу. Офіційно Болгарія є парламентською республікою. Згідно з конституцією, прийнятою в 1991 році, Болгарія є демократичною, правовою та соціальною державою.

Законодавча влада у Болгарії належить національному парламенту, який називається Народним зібранням (Narodno Sabranie). Склад парламенту визначається за результатами загальних виборів, що проводяться кожні чотири роки. Народне зібрання приймає закони, контролює уряд та здійснює інші функції, пов'язані з законодавством.

Виконавча влада у Болгарії належить уряду, який очолює прем'єр-міністр. Президент Болгарії є главою держави, але його повноваження обмежені. Він обирається народом на п'ятирічний термін і має обмежені повноваження в сфері законодавства і виконавчої влади. Однак президент впливає на формування зовнішньої політики та може здійснювати роль посередника при урегулюванні політичних конфліктів.

Політична система Болгарії характеризується наявністю багатьох політичних партій. Найбільші партії в країні включають "Громадянську платформу за Болгарію" (ГЕРБ), "Болгарську соціалістичну партію" (БСП), "Демократичну Болгарію" (ДБ), "Право та справедливість" (ПП) та інші.

Останні роки в політичній системі Болгарії були складними для політичної стабільності в країні. Болгарія стикалася зі значними внутрішніми політичними напруженнями, а також протестними рухами.

У 2020 році Болгарія стала свідком масових протестів, що виникли після звинувачень у корупції й недостатньому прогресі в боротьбі з організованою злочинністю. Протести тривали кілька місяців і призвели до відставки правлячого уряду.

У результаті парламентських виборів, що відбулися в квітні 2021 року, змінився політичний пейзаж Болгарії. Партія "Громадянська платформа за Болгарію" (ГЕРБ), яка домінувала на політичній арені протягом багатьох років, не змогла сформувати урядову коаліцію. Новий уряд був сформований під керівництвом "Імах нас Болгарія!" ("Так, Болгарія!"), в якому були представлені кілька політичних партій.

Одним з найбільших викликів для політичної системи Болгарії є боротьба з корупцією та політичною недбалістю. Це лише деякі з проблем, з якими стикається країна у політичній сфері.

На зовнішньополітичному фронті Болгарія є членом Європейського союзу (з 2007 року) та НАТО (з 2004 року). Вона активно співпрацює з іншими країнами ЄС і бере участь у різних регіональних та міжнародних ініціативах.

Продовжуючи опис політичної системи Болгарії, слід зазначити, що країна має двопалатну систему законодавчої влади. Крім Народного зібрання, Болгарія також має Велике народне зібрання, що складається з обранців місцевих рад і займається питаннями, пов'язаними з регіональними і місцевими інтересами.

У Болгарії також існує незалежна судова система, яка виконує важливу роль у забезпеченні правової держави. Система складається з конституційного суду, апеляційних судів та окружних судів. Конституційний суд вирішує конституційні суперечності, а суди надають правосуддя у громадських, кримінальних і цивільних справах.

Окрім внутрішніх справ, Болгарія також має свої зовнішньополітичні пріоритети. Вона прагне зміцнити свої відносини з Європейським союзом і співпрацює з іншими країнами Балканського регіону. Болгарія також активно

долучається до процесу розширення ЄС на Балканах і підтримує стабільність і розвиток у цьому регіоні.

У підсумку, політична система Болгарії є парламентською багатопартійною республікою. Хоча країна стикається з деякими внутрішніми політичними викликами, вона продовжує розвиватися як демократична держава, спираючись на принципи правової держави, парламентського контролю і незалежної судової системи.

Політичні партії в Болгарії, згідно із законодавством, покликані сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян. Створення, регулювання і закриття партій відбувається згідно «Закону про політичні партії».

Згідно зі статтею 11 Конституцією Республіки Болгарії політичне життя в країні ґрунтується на принципі політичного плюралізму; жодна політична партія або ідеологія не можуть бути оголошені державними; заснування партій на етнічному, расовому або релігійному принципах заборонено, як і партій, які ставлять собі за мету насильницьке захоплення державної влади.

Згідно зі статтею 13 «релігійні громади та установи, як і релігійні переконання, не можуть бути використані в політичних цілях».

Найбільші партії Болгарії представлені на рисунку 2.1 та в таблиці 1

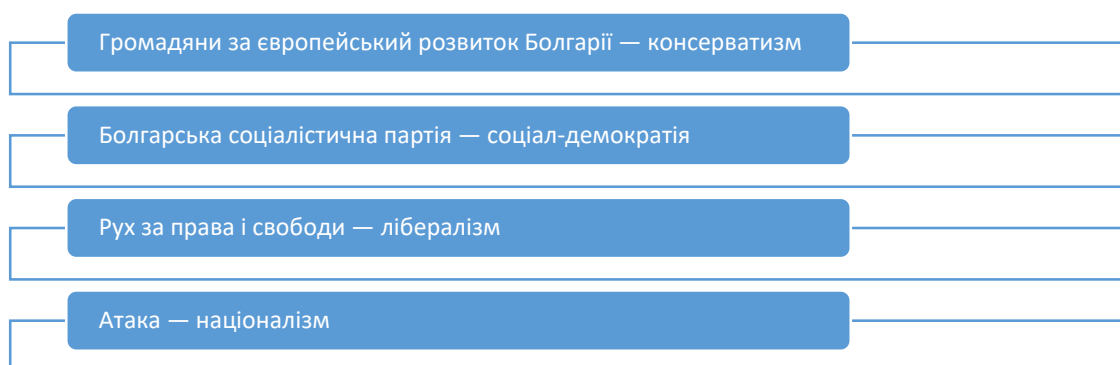

Рис. 2.1 Найбільші політичні партії Болгарії

Таблиця 1 Найбільші політичні партії Болгарії

Назва партії	Дата заснування	Лідер	Ідеологія	Загальна інформація
Громадяни за європейський розвиток Болгарії (GERB)	2006	Бойко Борисов	Консерватизм	Центральна права партія, підтримка прозорості та європейського розвитку.
Болгарська соціалістична партія (БСП)	1891	Корнелія Ніколаєва	Соціал-демократія	Нащадок Комуністичної партії Болгарії, прагне до соціальної справедливості.
Рух за права і свободи (РПС)	1990	Ахмет Доган	Лібералізм	Представляє етнічні турків та мусульманських болгар, захищає права меншин.
Атака (партія)	2005	Волен Сидеров	Націоналізм	Націоналістична і права популістська партія.

Народні збори Болгарії складаються з 240 депутатів, які обираються за пропорційною системою закритих партійних списків у 31 багатомандатному виборчому окрузі з 4 % виборчим бар'єром [33, с. 279].

Конституційно-правове регулювання політичного плюралізму в Республіці Болгарія є незавершеним і дуже динамічним процесом. Це зумовлено не лише політико-правовими аспектами, але й низкою змін, пов'язаних зі вступом Республіки Болгарія до Європейського Союзу, необхідністю інкорпорації європейських правових норм у болгарську політичну практику, потребою імплементації та гармонізації законодавства, що відображає всі суспільні зміни, і, звісно, потребою постійного вдосконалення, в тому числі у сфері партійного плюралізму.

У болгарській юридичній та політичній літературі (наприклад, С. Стойчев, Г. Близнашкі, П. Е. Мітев, С. Начева та ін.) приділяється увага питанням виборчого права та виборчих систем [38].

Дві виборчі системи використовувалися в Болгарії з часів третьої болгарської держави після 1879 року. За підрахунками науковців, з 45 парламентських виборів, проведених з того часу (сім до Великих народних зборів і 38 до Народних зборів), 28 відбулися за мажоритарною системою, 15 - за пропорційною системою і два - за змішаною системою (різні варіації) [20]. Таке розмаїття не означає, що Болгарія має стабільну національну традицію або стійку політичну виборчу практику. Болгарія перебуває в пошуку відповідної виборчої системи вже понад 120 років.

У контексті турбулентного політичного процесу сильний вплив рішення Національного круглого столу 1990 року призвів до ухвалення Закону про вибори до Народних зборів (ЗВР), який передбачав запровадження змішаної системи [7]. Ця система механічно поєднує елементи мажоритарної та пропорційної системи. Відповідно до цього закону, 200 депутатів Народних зборів (всього 400) обираються у дві частини за мажоритарною системою і 200 депутатів обираються за пропорційною системою. Вибори до Народних зборів і Кнесету проводяться за пропорційною системою.

Ці вибори можуть визначити як характер вимог громадян до кандидатів, так і ступінь впливу політичних партій та інших ідейно-політичних утворень на суспільство. Партії, що існували раніше, ролі яких чітко визначені, опиняються в якісно новій і нестандартній ситуації. Відроджені партії, які тривалий час були відсутні на політичній арені, з новими лідерами на чолі, мали обмежений доступ до старого досвіду, набутого в інших ситуаціях. Незважаючи на брак політичного досвіду, нові партії, не маючи багажу минулого, претендували на цінні, а можливо, й лідерські позиції в новому політичному просторі. Закон надає

політичним партіям можливість використовувати переваги (і недоліки) як мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем. Партії можуть реально оцінити, який з двох компонентів змішаної системи дасть кращі результати. Виборці потім можуть вирішити, яка виборча система більше відповідає інтересам суспільства і забезпечить адекватне представництво громадян у системі влади.

Компетенція щодо організації парламентських та місцевих виборів у Болгарії належить Президенту країни. Вибори Президента та Віце-президента організовуються Народними зборами. Виборчими одиницями є виборчі округи та виборчі дільниці. Для виборів народних представників створено 31 багатомандатний виборчий округ, три в Софії, два в Пловдивському регіоні та решта 28 в колишніх округах. Межі, назви та кількість виборчих округів визначаються президентським указом. На президентських і віце-президентських виборах вся країна вважається єдиним виборчим округом, і кожна пара кандидатів обирається за єдиним списком.

На місцевих виборах кожна громада вважається багатомандатним виборчим округом для виборів депутатів місцевих рад і єдиним виборчим округом для виборів кумів (місцевих адміністративних органів та їхніх голів). Голосування відбувається за допомогою кольорових бюлетенів з однією, двома або трьома кольоровими смугами на синьому, червоному, зеленому, помаранчевому або білому бюлетені. Комбінації кольорів державного прапора не допускаються. Політичні партії та коаліції мають право використовувати ті ж кольори виборчих бюлетенів, які вони використовували на попередніх виборах [8]. Опитування громадської думки показують, що виборці позитивно реагують на таке кольорове розмаїття, оскільки це полегшує перебіг виборчої кампанії.

Для організації та проведення виборів були створені наступні органи: Центральна виборча комісія (ЦВК), обласні виборчі комісії, Громадська виборча

комісія та галузеві виборчі комісії; рішення ЦВК можуть бути оскаржені до Верховного суду, а рішення Громадської виборчої комісії - до районного суду. Рішення судів є остаточними.

Право висувати кандидатів мають політичні партії, партійні коаліції та виборці. В останньому випадку кандидат реєструється як самовисуванець. Для висунення кандидата в народні представники виборці формують ініціативний комітет, що складається з п'яти-семи членів. Цей комітет реєструється в окружних виборчих комісіях. Ініціативні комітети з виборів Президента та віце-президента реєструються в ЦВК, а відповідні комітети з громадських зборів та муніципальних виборів - в Державній виборчій комісії.

У виборчих кампаніях беруть участь кандидати, їхні помічники, політичні партії, партійні коаліції та громадяни. Державні установи та профспілки також можуть брати участь. Обов'язковою умовою є проведення передвиборчої кампанії державною мовою (болгарською). Виборча кампанія проводиться шляхом проведення передвиборчих зустрічей, публікації плакатів, рекламних оголошень та засобів масової інформації, доступних для всіх кандидатів, політичних партій та партійних коаліцій.

Під час виборчої кампанії проводяться опитування щодо можливих результатів виборів. Щоб уникнути маніпулювання громадською думкою, публікація результатів опитувань закінчується за два тижні до виборів. Передвиборча агітація закінчується за 24 години до дня голосування і заборонена в день голосування. Голосування можливе у неробочі дні з 6 до 19 години. Для забезпечення рівних виборчих прав у паспортах виборців ставиться штамп про участь у виборах.

На виборах Президента та Віце-президента обраним вважається кандидат, який набрав не менше половини дійсних голосів виборців, за умови, що в

голосуванні взяла участь не менше половини виборців, які взяли участь у голосуванні. Якщо така кількість голосів не набирається, призначається другий тур, результат якого визначається за мажоритарною системою відносної більшості з пропорційною більшістю.

Виборчий процес також включає в себе референдум. Референдуми та місцеві голосування проводяться шляхом таємного голосування на основі загального, рівного або прямого виборчого права. Рішення про проведення референдуму приймає Народні збори. На підставі цього Президент Республіки приймає рішення про дату голосування. Місцеві референдуми призначаються Народними зборами.

Референдум, безсумнівно, є одним з механізмів прямої демократії, але в останні роки ставлення до цього волевиявлення в багатьох країнах, за винятком Швейцарії, було далеко не однозначним. Часто це пояснюється економічними причинами (процедура є дорогою) або політичними (лідери не бажають брати на себе політичну відповідальність, виражену в одному референдумі).

Перші демократичні вибори відбулися в червні 1990 року і поклали початок трансформації болгарського суспільства. Болгарія - єдина країна у Східній Європі, яка пов'язала перші демократичні вибори з прийняттям нової конституції. Таким чином, процес розпочався з виборів Великих народних зборів, які прийняли або внесли поправки до Конституції. Суперечки навколо виборів значно затримали прийняття рішень з економічних питань, і було неминуче, що Болгарія буде повільніше, ніж інші країни, здійснювати постсоціалістичну трансформацію.

Досягнення згоди щодо часу проведення виборів було вирішальним питанням. Опозиція, представлена СДП, хотіла відкласти вибори до осені 1990 року, щоб дати час для консолідації місцевих сил, ідеологічної та організаційної

підготовки. Лідери БСП, з іншого боку, хотіли, щоб вибори відбулися навесні, коли БСП все ще мала високу репутацію. Однак було досягнуто компромісу, і вибори були призначені на 17 червня 1990 року.

Влада гарантувала папір, будівлі та друкарські верстати для видання опозиційних газет, а також деполітизацію державного радіо і телебачення та рівний доступ до державних ЗМІ для всіх політичних сил [37]. Це стало початком демократичних змін у країні.

Значення виборів 1990 року полягає в тому, що вони були першими демократичними виборами, зауважали західні експерти і спостерігачі. Однак, цей погляд викликав заперечення болгарських політиків і вчених, які стверджували, що вибори були демократичними, але нечесними (результати не були оприлюднені) [6]. Ці вибори повинні були розв'язати проблему легітимності влади та заспокоїти суспільні страсти, але цього не сталося. Протистояння тільки загострювалося.

СДС не очікував поразки. В інших постсоціалістичних країнах опозиція перемагала, а комуністичні партії відступали на політичні маргіни. СДС очікував подібного результату і в Болгарії. Однак, брак політичного досвіду завадив опозиції належним чином оцінити ситуацію.

Замість серйозного аналізу причин поразки і винесення відповідних висновків, керівництво СДС вибрало шлях протестів. Лідер СДС Ж. Желєв заявив, що вибори були нечесними. Це спровокувало громадянські заворушення: студенти захопили університет, на центральній площі Софії було створено наметове "місто істини", а також вимагали відставки президента П. Младенова і т.д.

Опозиція, не здобувши владу через вибори, спробувала контролювати політичний процес шляхом "вулиці" і революційних методів. Таким чином, перший етап трансформації – відсторонення Т. Живкова від влади до скликання

першого багатопартійного парламенту – завершився в атмосфері зростаючого суспільного напруження.

Аналіз виборів 1990-1996 років свідчить про певні тенденції в поведінці виборців та їх ідентифікації з певними політичними силами: У парламентських виборах 1990 року брали участь 40 партій та коаліцій, порівняно з 38 у 1991 році та 48 у 1994 році. Таке політичне розмаїття ускладнило для населення можливість зробити будь-який вибір, не кажучи вже про правильний. У електоральній підтримці окремих політичних сил майже не відбулося значних змін: електорат БСП, СДС та РПС залишався незмінним протягом цього періоду, тоді як "середніми" електоратами були Болгарська економічна партія БББ/Ж. Ганчев, Селянський союз ім. проф. Ганчева, фермерські спілки та монархічні партії.

Інша картина склалася на парламентських і президентських виборах 2001 року. Болгарські дослідники назвали цей рік роком "двох чудес" [10]. Якщо вибори 1990 року стали початком політичних змін, то вибори 2001 року дали можливість підбити підсумки політичного процесу останніх 12-13 років.

Результати виборів 2001 року викликали сенсацію. Успіх ГСД показав, що багато виборців, розчарованих політикою попередньої влади, проголосували за нові сили, повіривши в можливість "дива". Зрештою, виборці втомилися від нескінченних реформ, демократизації та приватизації, які, всупереч їхнім очікуванням, погіршували умови їхнього життя. Деякі дослідники вважають такі результати політики провалом перехідного періоду в Болгарії.

В останні роки, як зазначають дослідники [26, с. 274 - 276], кореляція між голосуванням виборців за ту чи іншу партію та їхньою приналежністю до певної соціальної групи мала тенденцію до погіршення. Зменшується кількість робітників у соціал-демократичних партіях. Представники малозабезпечених верств населення голосують за ліберальні та консервативні партії, а представники середнього класу - за соціал-демократичні та інші ліві партії. Більшість партій, як

правило, зосереджуються на гетерогенних електоратах, конкуруючи з іншими партіями, а не на традиційно "своїх" чітко визначених електоратах.

Більшість великих партій, включаючи соціал-демократичні, трансформувалися у так звані "партії для народу", стверджуючи, що вони більше не є класовими, а представляють усі соціальні верстви (прошарки) населення. Концепція "народної партії" змушує всі партії, як ліві, так і праві, виробляти власну позицію з низки питань і завойовувати нових прихильників шляхом включення відповідних вимог у свої програми. Наприклад, у процесі партійного будівництва в Болгарії права партія СДС, яка стала частиною Європейської народної партії (ЄНП), заявила про себе як про "народну партію".

Оскільки традиційні форми мобілізації прихильників через організаційні структури та активістські кампанії поступаються місцем більш витонченим інформаційним та рекламним технологіям, які впливають на "обробку" масової свідомості, спостерігається також тенденція до поступового переходу політичної сфери від конкуренції (боротьби) до простору, подібного до ринку. Це дає підстави дослідникам говорити про тенденцію заміщення політичних партій як "головних акторів політичного процесу" організаціями спеціалістів з продажу політичного продукту. Політичні партії як організаційні структури, що мають представляти інтереси певних соціальних груп і класів, втрачають своє значення.

Місцеві вибори восени 2007 року дали підстави говорити про зміну шарів у болгарській політичній системі та деякі тенденції в реорганізації політичного простору. Ці вибори стали своєрідним тестом на виживання політичних партій в умовах сучасної Болгарії як частини європейського демократичного простору.

Ці вибори висвітлили й деякі тривожні тенденції. Вони, на думку деяких лідерів (І. Костов) і політологів, продемонстрували небувалу за часи демократичного переходу купівлю голосів. Звинувачення у продажності всіх політичних сил і політичної еліти завдає шкоди демократії, вважає нинішній

прем'єр і лідер БСП С. Станішев. Явка на вибори склала 42,4 %. Хоча це і вважається нормальним для місцевих виборів, однак це є показник абсентеїстських настроїв у суспільстві. За даними соціологічної служби агентства АССА-М, серед тих, хто не голосував, було 40 % деполітизованих громадян, близько 20 % заклопотані становищем в країні, а то й розчаровані ним чи навіть доведені до відчаю. Обидві групи представлені як мало-, так і високоосвіченими громадянами [16].

Хоча на цих виборах не було переможців, можна оцінити перспективи основних політичних сил. Правляча коаліція нічого не втратила і відновила довіру на місцевому рівні: БСП здобула понад 100 місць у багатьох міських і сільських громадах, хоча й показала гірші результати в Софії та Пловдиві; НДСП зберегла свої позиції 2003 року, хоча й з невеликим відступом; СДП здобула понад 100 місць у столиці, хоча й з невеликим відступом. Праві стабілізували свою присутність на місцевому рівні: СвДП посідає друге місце в столиці, порівняно з 2% на минулих виборах. СДС зміцнив свої позиції у багатьох містах на півночі та півдні країни, перемігши у дев'яти обласних центрах та 24 муніципалітетах. Партія ГЄРБ перемогла в Софії, Пловдиві та інших містах і доклала серйозних зусиль для реорганізації політичного простору, але по всій країні перемогла БСП. За ГЄРБ голосували як праві, так і ліві партії. Голосуючи за ГЄРБ, болгари проголосували проти всіх відомих партій; РСР розширила свій вплив на місцевому рівні та збільшила свої етнічні анклави. Результати виборів свідчать про те, що РПС наразі є найстабільнішою політичною силою в країні.

Той факт, що праве крило дещо стабілізувалося, не є підставою стверджувати, що внутрішньопартійну та міжпартійну кризу подолано: Як зазначив П. Юруков (лідер СДС), правий альянс між СДС, ОДС і ФДС можливий, якщо ФДС чітко визначиться, на які частини правого простору він спирається [19].

Що стосується майбутнього правих партій, то існують певні перспективи формування правих альянсів у місцевих органах влади та парламенті. Не виключені проекти з партіями ГЄРБ для досягнення спільних цілей, таких як дострокові вибори та трансформація нинішньої коаліції, яка, на думку Н. Михайлової, є шкідливою для Болгарії. Подальша співпраця з ЄНП, яка зробила значний внесок у просування процесу європейської інтеграції в Болгарії, розглядається як один з ключових напрямків [9]. Однак в офіційній заяві нічого не говориться про конкретні сфери, в яких відбуватиметься пошук нової ідентичності. Як і раніше, традиційні та нові політичні групи все ще не бажають (не готові) знайти компроміс в інтересах громадян. Однією з причин кризи правої політики є свідомо маргіналізація правої еліти. Права еліта загрузла в міжособистісних конфліктах і залишках старих партійних структур, без будь-яких спроб оновити цінності або організацію, вважає О. Мінчев, виконавчий директор болгарського відділення Transparency International, що займається моніторингом ситуації з корупцією в Болгарії [18]. Поява руху GERB і його подальша організація як політичної партії призвела до дуже різних інтерпретацій. Багато в чому ГЕРБ розглядається як особистий політичний проект, реалізований завдяки особистій харизмі його лідера. Борисов бачив партію як ідеальний центр, який міг би привабити лівих, правих, центристів і т.д., оскільки його харизма не залежала від ідеологічних розбіжностей. Однак політичний процес штовхнув його вправо, що не є сприятливим для лідера. Криза на правому фланзі може зашкодити йому, і він дистанціювався від традиційних правих партій. З цих причин союз із СДПН є малоімовірним.

Тому триває пошук шляхів реорганізації політичного простору та об'єднувчих можливостей в рамках існуючої політичної системи.

Вибори 2013 року до Народних зборів (Парламенту Республіки Болгарія), на яких, як і в 2009 році, перемогла партія ГЄРБ, викликали неоднозначну

реакцію серед болгар. Достатньо лише поглянути на соціальні мережі, щоб зрозуміти це: болгарські користувачі майже щодня коментують, що "ми вигнали їх двічі, а вони повернулися, і вони погані".

Дійсно, партія ГЕРБ, заснована Б. Борисовим у 2006 році з метою сприяння європейській інтеграції, завоювала симпатії болгар своїми чудовими гаслами і риторикою і отримала більшість у парламенті в липні 2009 року. Однак до 2013 року болгари зрозуміли, що, окрім барвистих обіцянок на кшталт "Європи на землі", вони не можуть очікувати від ГЕРБ жодних реальних позитивних змін у соціальному добробуті. Це стало особливо очевидним, коли уряд підвищив тарифи на електроенергію, а пенсіонери отримали рахунки, що перевищували їхні пенсії.

Люди вийшли на вулиці, але без чіткої організації протести швидко згасли. Прем'єр-міністр Борис Борисов і всі його міністри негайно оголосили про свою відставку під гаслом "Нехай оберуть когось більш гідного". Таким чином, перший термін правління Борисова (2009-2013) закінчився на тлі протестів. На деякий час було оголошено надзвичайний стан, і люди не знали, що робити далі.

Водночас провладні ЗМІ у своїх щоденних ефірах, виступах та коментарях наголошували на тому, що відсутність уряду - це вже досить погано і що альтернативи попередньому уряду немає. У цьому середовищі було сформовано другий уряд Борисова, і в листопаді 2014 року Борисов повернувся на політичний олімп. Варто зазначити, що в останні роки болгарські аналітики відзначають, що режим ГЕРБ за час свого правління майже повністю знищив малий та середній бізнес і за рекомендацією Європейського Союзу фактично заклав проект "Південний потік" з тими вигодами, які Республіка Болгарія отримала б від його участі [39].

У 2016 році в умовах тотальної бідності, розвалу економіки та армії, зростання еміграції в болгарському суспільстві переважали ностальгічні мотиви - громадяни все частіше згадували, як добре їм жилося в соціалістичному таборі, і часто дивилися в бік Росії. Це, а також сприятлива риторика та обіцянки налагодити відносини з Москвою і припинити антиросійські санкції, які також вдарили по болгарських виробниках, сприяли тому, що представник БСП Румен Радев був обраний новим президентом Республіки Болгарія, перемігши кандидата від ГЄРБ Цетку Цачеву, ГЄРБ. Після поразки кандидата від ГЄРБ на президентських виборах Б. Борисов подав у відставку після двох років перебування на посаді. Однак після вступу на посаду президента Р. Радев проводив переважно проєвропейську політику, незважаючи на "проросійські" аспекти своєї програми, і не рідше за своїх політичних опонентів говорив про необхідність тіснішої інтеграції з Європейським Союзом і НАТО, незважаючи на те, що у 2018 році Болгарія вже 11 років є членом Співтовариства і 14 років - членом Альянсу.

Результати дострокових виборів до Народних зборів 26 березня 2017 року показали, що громадяни не хочуть повернення правління ГЄРБ, навіть якщо вони розчаровані Р. Радевим і Соціалістичною партією. Про це свідчить той факт, що частка голосів ГЄРБ на цих виборах була не дуже високою - 32,6%, порівняно з результатами БСП, за яку проголосували 27,2% болгар [44].

Експерти називають різні причини лідерства Б. Борисова на парламентських виборах. Серед причин лідерства Б. Борисова на парламентських виборах називають його "контакти" у виборчій комісії, які він напрацьовував роками, особливий дискурс і "роботу" з ромською меншиною та з болгарами, які отримують більше користі від європейської інтеграції, ніж їхні співвітчизники, що живуть і працюють за кордоном.

Згідно з останніми даними різних соціологічних центрів, ГЄРБ, яка є майже четвертою за величиною в Республіці Білорусь, впевнено лідирує на виборах на закордонних виборчих дільницях. Отже, політичні вибори в Болгарії стали лакмусовим папірцем для суспільно-політичних, економічних та соціокультурних змін. Суспільство прагне цих змін і хоче показати, що воно готове нести тягар перетворень і утверджувати власні перспективи розвитку.

2.2 Політична криза в Болгарії: учасники, їх вплив на результат кризи

2019 рік для Болгарії проминув без великих політичних потрясінь. Дві виборчі кампанії — до Європарламенту та до органів місцевої влади — підтвердили першість правлячої партії ГЄРБ. Втім, у зовнішній політиці Болгарія продовжила практику балансування між Заходом та Сходом, між США та ЄС з одного боку, та Росією - з іншого.

У березні 2019 кілька чиновників правлячої партії ГЄРБ (Громадяни за європейський розвиток Болгарії) опинилися в центрі корупційного скандалу, який був названий "Апартменгейт". Журналістське розслідування, проведене болгарським відділенням Радіо «Вільна Європа», Антикорупційним Фондом (АКФ) та організацією "Буйвол", показало, що політики та державні службовці, пов'язані із ГЄРБ, придбали у 2018 році елітні помешкання в багатоквартирних будинках, збудованих компанією "Арткес", за ціною нижчою за ринкову. За рік до цього парламентарі внесли поправки до закону про просторове планування, які дозволили цьому забудовнику побудувати хмарочос в столиці країни.

Серед власників нових квартир — друга людина в правлячій партії Цветан Цветанов та міністерка юстиції Цецка Цачева, глава парламентської комісії з питань культури Вежді Рашидов, заступник міністра спорту Ваня Колева, заступник міністра енергетики Красимір Пирванов та інші [1].

Внаслідок скандалу міністер юстиції та два заступника міністрів подали у відставку, а Цветан Цветанов пішов з посади керівника фракції ГЄРБ та заявив про відмову від депутатського мандату. У липні на Національних зборах партії його усунули з посади заступника голови ГЄРБ [5].

Наприкінці липня пішов у відставку глава антикорупційного відомства Болгарії Пламен Георгієв. Розслідування, що було проведене антикорупційною організацією "Буйвол", показало, що він у податковій декларації зменшив вартість придбаного гаражу та метраж трирівневої квартири [42].

Корупційний скандал відбувся напередодні виборів до Європейського парламенту і призвів до певного падіння рейтингу Уряду та правлячої партії. Експерти звернули увагу на існування паритету між правлячою партією та головною опозиційною силою — Болгарською соціалістичною партією (БСП) [11].

Також були висловлені побоювання, що корупційний скандал завадить скасуванню механізму співробітництва та перевірки (МСП), який було впроваджено Єврокомісією в 2007 році щодо Болгарії та Румунії. Механізм співробітництва та перевірки задуманий як перехідний захід для сприяння зусиллям двох зазначених країн щодо реформування їх судової системи та посилення боротьби з корупцією та організованою злочинністю.

Проте черговий звіт Єврокомісії щодо Болгарії та Румунії у межах МСП позитивно оцінив успіхи Болгарії порівняно з Румунією і рекомендував відмовитися від механізму контролю в даній країні. Попри прогнози, на європейських виборах ГЄРБ впевнено здобула перше місце, отримавши 31,07% голосів і 6 мандатів з 17. БСП зайняла друге місце із 24,26% та 5 мандатами. Партія «Рух за права та свободи», яка здебільшого представляє інтереси турецької меншини (в Європарламенті входить до Альянсу лібералів та демократів), отримала 16,55% голосів та 3 мандати. До Європарламенту потрапили також націоналістична ВМРО-Болгарський національний рух (7,36%

та 2 мандати) та блок «Демократична Болгарія» (об'єднує партії «Так, Болгарія!» та «Демократи за сильну Болгарію») — 6,06% голосів та 1 мандат. Проте з партій, що входять до так званої "малої коаліції" — об'єднання націоналістатичних партій "Об'єднані патріоти", тільки ВМРО - Болгарський національний рух зуміла пройти до Європарламенту. Інші — «Атака» та «Національний фронт спасіння Болгарії» (НФСБ) успіху не мали. "Об'єднані патріоти", у свою чергу, входять до правлячої коаліції разом з ГЄРБ. Поразка націоналістичних партій на виборах до Європарламенту стала каталізатором розколу в коаліції "Об'єднані патріоти". В липні ВМРО та НФСБ виключили «Атаку» зі складу коаліції, а трьох депутатів, включно з лідером «Атаки» Волена Сідерова — зі складу парламентської групи. Розбіжності всередині "малої коаліції" почалися ще в січні 2018 року підчас обговорення Стамбульської конвенції.

ГЄРБ також здобув перемогу підчас місцевих виборів. Виборцям належало обрати радників та кметів (мерів) у 265 общинах (адміністративна одиниця другого рівня) та кметів у кметствах (адміністративна одиниця, що входить до складу общин) Перший тур виборів відбувся 27 жовтня, другий — 3 листопада (під час другого туру обирали кметів адміністративно-територіальних одиниць, де жоден з кандидатів не набрав більше 50% голосів. ГЄРБ здобув посади кметів у 17 з 28 обласних центрів, включно з найгустонаселенішими — містами Софія, Пловдив та Варна. Соціалісти перемогли всього в 4 обласних центрах (міста Русе, Разград, Перник і Благоєвград). Ще в 3-х обласних центрах перемогли представники місцевої коаліції правих партій, в 2-х незалежні кандидати, і лише в одному — представник «Руху за права і свободи» [17].

2019 рік супроводжувався протистоянням між правлячою коаліцією та Президентом Болгарії Руменом Радевим. На початку року Румен Радев жорстко розкритикував Уряд. На прес-конференції, присвяченій підсумкам другого року каденції Президента, він назвав 2018 рік роком «ілюзорної стабільності, зростання беззаконня та ерозії демократичних завоювань». За його словами,

інститут президентства часто слугував останнім бар'єром «перед лобістським законодавством і безвідповідальними політичними діями». Радев констатував, що не бачить можливостей для ведення діалогу з чинним урядом на чолі з прем'єр-міністром Бойко Борисовим, і зазначив, що для нього питання полягає не втім, чи чекають в країні на дострокові вибори, а тільки втім, коли вони відбудуться [32].

У відповідь спікерка Народних зборів Цвета Караянчева заявила, що «усі виступи президента однакові, вони похмурі, песимістичні, такі, що очорнюють та принижують Болгарію» [40] і повідомила, що не бачить підстав для дострокових виборів.

Протягом 2019 року Народним зборам доводилося неодноразово долати вето Президента, зокрема, на поправки до виборчого законодавства. Як зазначають болгарські ЗМІ, Радев побив своєрідний «рекорд» з накладання вето. За два з половиною роки на посаді він застосував цю процедуру 19 разів, при цьому 16 разів це стосувалося окремих положень закону, а три рази – цілих законів [31].

Найбільш резонансною стала суперечка навколо придбання Болгарією американських багатоцільових бойових літаків F-16V Block 70, які мали замінити собою радянські/російські МіГ-29.

На початку січня депутати Народних зборів Болгарії після тривалих дебатів схвалили початок переговорів з США щодо їх закупівлі. За підсумками тривалих переговорів, Софія і Вашингтон домовилися, що загальна сума контракту складе 1,256 млрд дол., що істотно перевищувало суму, яку раніше був готовий виділити на ці цілі уряд Болгарії. Всього передбачається закупити до 2023 року 8 винищувачів.

19 липня парламент схвалив угоду з США про закупівлю американських літаків, але Президент Радев наклав на це рішення вето. За місяць до цього, він заявив, що виділених урядом коштів недостатньо для того, щоб профінансувати

повне переозброєння болгарської армії, «а це значить тільки одне — взаємовигідне співробітництво з Росією для підтримання бойової готовності наявного озброєння» [30].

26 липня парламент подолав вето і повторно прийняти законопроект про ратифікацію угоди з США щодо закупівлі F-16. Угоду підтримали 91 депутат від партії ГЕРБ і 24 представники «Руху за права і свободи». Проти висловилися 61 депутат від БСП і шість представників «Волі». У коаліції націоналістичних сил «Об'єднані патріоти» питання про контракт з США спричинив розкол: одинадцять членів коаліції підтримали угоду, шість висловилися проти, і троє утрималися [24].

Нинішня політична криза в Болгарії розпочалася у 2020 році. На той час уряд очолював Бойко Борисов, лідер консервативної партії ГЕРБ (Громадяни Болгарії за європейський розвиток). Протягом кількох місяців уряд Борисова зазнавав внутрішньої та зовнішньої (США та ЄС) критики.

У цьому контексті президент Радев став головною опозицією до уряду. Парламент, підконтрольний партії ГЕРБ, намагався блокувати рішення уряду та інших інституцій [2].

У квітні 2021 року в країні відбулися чергові парламентські вибори, які привели Болгарію від конституційної кризи до першої серії політичних криз.

ГЕРБ посіла перше місце за результатами голосування, але втратила 20 місць (загалом 240 місць у Народних зборах) порівняно з попереднім складом. Її обігнала нова, неорганізована, популістська партія "Ми такий народ" на чолі з шоуменом Славою Трифоновим. Обидві партії не змогли сформувати уряд.

Політична криза в Болгарії увійшла в свій другий термін, коли Румен Радев призначив перехідний уряд відповідно до конституції [2]. Дострокові вибори відбулися в липні 2021 року. За їхніми результатами фракція "Люди такі"

отримала 14 додаткових місць, а ГЄРБ посіла друге місце. Однак політичним силам знову не вдалося сформувати парламентську більшість (ГЄРБ навіть відмовився від участі у виборах).

Так розпочався третій період політичної кризи, коли тимчасовий уряд можна було визнати постійним урядом. Дострокові вибори були призначені на листопад 2021 року, одночасно з президентськими. За результатами парламентських виборів, окрім новоствореної ліберальної партії "Постійні зміни", уряд сформували президентська Болгарська соціалістична партія (БСП), "Є народ" та "Демократична Болгарія". Прем'єр-міністром став Кирило Петков [2].

Здавалося, що політична криза була подолана. Нарешті країною почав керувати обраний уряд, а не перехідний. Однак широкомасштабне вторгнення Росії в Україну та проблеми, які воно принесло Болгарії, інерція корупції на всіх рівнях влади та суперечка про ідентичність з Північною Македонією були викликами, які коаліційний уряд Петкова не зміг повністю подолати. У червні 2022 року партія "Народ є таким" вирішила вийти з коаліційного уряду і прийняла рішення про вихід з уряду.

Незабаром після цього ГЄРБ і ДПС ініціювали вотум недовіри уряду Кирила Петкова, а "Постійні зміни" не змогли сформувати нову більшість у парламенті. Румен Радев, як завжди, своїм указом розпустив парламент, оголосив дострокові вибори і призначив перехідний уряд.

Розпочався четвертий сезон політичної кризи. На виборах у жовтні 2022 року вона знову не змогла сформувати уряд [2].

2 жовтня 2022 р. відбулися уже четверті за півтора року позачергові парламентські вибори. На попередніх позачергових виборах, які пройшли 14.11.2021 р. перемогу здобув виборчий блок «Продовжуємо зміни». «Виборчий

блок «Продовжуємо зміни» формально був утворений трьома маловпливовими партіями «Вольт Болгарія», «Європейський середній клас», «Політичний рух соціал-демократів». Лідерами цього блоку стали випускники Гарвардського університету К. Петков і А. Василів, які у перехідному кабінеті займали пости міністра економіки та міністра фінансів відповідно. Вказаних політиків підтримали у Вашингтоні та Брюсселі, як таких, які не є дилетантами і зможуть ефективно управляти урядом» [23].

Але уряд К. Петкова проіснував недовго, і змушений був піти у відставку в результаті вотуму недовіри, ініційованого лідером партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЄРБ) Б. Борисовим і підтриманого партією С. Тріфонова «Є такий народ», яка входила в урядову коаліцію.

В даному випадку ми спостерігаємо деструктивну поведінку нової персоналізованої популістської партії «Є такий народ». Така поведінка вказує на одну із тенденцій розвитку партійних систем «молодих» демократій: «анти-політики (актори, музиканти і т. д.) вміють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції» [23].

Відтак результат такої діяльності вказаних партій, як правило, повне політичне фіаско: 04.04.2021 р. – нова партія С. Тріфонова здобуває 17,6 % голосів виборців (51 депутатське місце), а сам результат виборів називають «електоральною революцією»; 11.07.2021 р. – партія С. Тріфонова здобуває 24 % голосів виборців (65 депутатських місць), але її лідер відмовляється співпрацювати з іншими політичними силами; 14.11.2021 р. – партія С. Тріфонова втрачає рейтинг і отримує 9,5 % голосів (25 депутатських місць); 02.10.2022 р. – вона не змогла подолати виборчий бар'єр (політичне фіаско).

У парламентських виборах 02 жовтня 2022 р. взяли участь 24 партії і 6 виборчих коаліцій.

Виборчий бар'єр пододало 7 політичних сил., а явка виборців була найнижчою за всю постсоціалістичну історію Болгарії – 39,4 %. Результати виборів подано в Таблиці 2

Таблиця 2 Результати виборів до Народних зборів Болгарії 2 жовтня 2022 року

Партія, виборча коаліція	% голосів	Кількість місць	Ідеологія
Виборчий блок «ГЕРБ – Союз демократичних сил»	25.3	67(+8)	консерватизм, популізм
Виборча коаліція «Продовжуємо зміни»	20.2	53(-14)	соціальний лібералізм
Партія «Рух за права і свободи»	13.7	36(+2)	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Партія «Відродження»	10.1	27(+14)	національний консерватизм, русофільство
Болгарська соціалістична партія	9.3	25(+1)	соціал-демократія, лівий популізм
Виборчий блок «Демократична Болгарія»	7.4	20(+4)	лібералізм
Партія «Болгарський розквіт»	4.6	12 (нова)	націоналізм

Отже, за результатами виборів конфігурація партійної системи не змінилася і вона залишилася багатопартійною системою поляризованого плюралізму. Практично не змінився і акторний склад партійної системи, а зміни торкнулися лише частки депутатських місць, які здобули політичні сили.

До парламенту пройшла нова націоналістична політична партія «Болгарський розквіт», а натомість низка інших націоналістичних партій не змогли подолати виборчий бар'єр («Атака», «Національний фронт порятунку Болгарії» та інші).

Зазначимо, що політична криза в Болгарії поступово збільшує рейтинг проросійських політичних сил: партія «Відродження» збільшила своє представництво в Народних зборах на 14 депутатів (24 депутатські місця).

Урядова коаліція за результатами виборів так і не була створена, а відтак у Болгарії відбудуться ще одні дострокові вибори, що є свідченням глибокої кризи болгарського парламентаризму і партійного будівництва та небажання домовлятися політичним лідерам у стінах Народних зборів.

Чергові дочасні вибори – п'ятий сезон політичної кризи – відбулись 2 квітня.

Жодна партія не отримала достатньої кількості голосів для формування постійного уряду. Місця в Народних зборах розподілилися наступним чином: ГЄРБ-СДС: 69 місць (26,49% голосів); Постійні зміни - Демократична Болгарія: 64 місця (24,56%); Проросійська партія реконструкції: 37 місць (14,16%); Рух за права і свободи: 36 місць (13,75%); Болгарська соціалістична партія: 23 місця (8,93%); Деякі (ІТН): 11 місць (4,11%). Слід зазначити, що законодавчий орган Болгарії обирає 240 депутатів. Тому для ухвалення рішення необхідна проста

більшість у 121 голос, тоді як конституційні поправки потребують щонайменше 160 голосів "за" [25].

На відміну від минулого разу, коли глава держави відклав дату проведення виборчих зборів більш ніж на місяць, президент Болгарії Румен Радев не став переносити її і призначив перше засідання вже за тиждень. Експерти не заперечували, що причиною такого поспіху було існування кулуарної домовленості та можливість формування коаліції на чолі з ГЕРБ-СДС без участі депутатів СД. Заява Бойко Борисова про те, що він не залишить своїх посад, і його похвала "відродженим" популістам посилили підозри; передбачалося, що до коаліції можуть також приєднатися РПС, БЮТ і БСП. У такому форматі ГЕРБ-СДС отримала б 139 голосів у парламенті навіть без відродження.

Першу сесію болгарського парламенту відкрив Безіді Рашидов, найстарший член парламенту, який був обраний спікером парламенту для того, щоб вийти з глухого кута, в якому опинився попередній склад парламенту. Після виступів лідерів партій були оголошені кандидати на посаду спікера: Партія ГЕРБ-СДС висунула кандидатуру Розена Желязкова на посаду спікера Національних зборів. Пьотр Петков від Партії відродження Костадіна Костадінова також висунув свою кандидатуру. На відміну від попереднього парламенту, ані проєвропейські СЗ-ДБ, ані РПС, ані БСП не висунули своїх кандидатів до нинішніх Установчих зборів. Під час голосування кандидат Петков отримав лише 37 голосів від партії "Відродження". Кандидатура Розена Желязкова також не отримала достатньої кількості голосів. За нього проголосували лише ГЕРБ-СДС та БЮТ (79 депутатів). Всупереч очікуванням, протурецька партія РПС і БСП утрималися від голосування за кандидата ГЕРБ-СДС. Стало зрозуміло, що в кулуарах не було ніякої згоди [25]. Після короткої перерви проєвропейська коаліція СД, як перша політична сила в парламенті,

запропонувала ротацію посади спікера Народних зборів між ГЄРБ-СДС та СД, що, на думку болгарських юристів, порушує Конституцію країни.

У засіданні Народних зборів було оголошено перерву для обговорення цієї пропозиції. Слід зазначити, що переговори з цього питання тривали до пізньої ночі. На зустрічі були присутні лише ГЄРБ-СДС та СЗ-ДБ, інші політичні сили не були запрошені. Після зустрічі лідери ГЄРБ-СДС та ОСД-ДБ заявили, що вони обговорили законодавчі пріоритети на поточну парламентську сесію, які допоможуть подолати політичну кризу та розпочати роботу парламенту. Сторони не змогли дійти згоди щодо обрання спікера парламенту. На сьогоднішньому засіданні парламенту не відбулося голосування за спікера парламенту, і сторони пішли на перерву для переговорів. За словами партійних лідерів, результатом переговорів між представниками двох основних партій стало створення робочої групи для розробки законопроекту і порядку його прийняття, щоб вийти з кризи і не блокувати законодавчий орган. Йдеться про законопроекти щодо вступу Болгарії до Шенгенської зони, європейської перспективи та судової реформи.

Болгарія перебуває у парадоксальній політичній ситуації. Дві проєвропейські партії, які зазвичай легко знаходять спільну мову щодо принципів формування політики, включаючи підтримку України, мають щонайменше половину всіх голосів. Одна з них (блок "Постійні зміни" та "Демократична Болгарія") є "новим обличчям", не заплямованим корупцією, тоді як інша (ГЄРБ) усвідомлює характер звинувачень, висунутих проти неї певними верствами суспільства протягом майже десяти років перебування при владі, але не готова до фундаментального очищення [2] (блок "Постійні зміни" та "Демократична Болгарія").

За цих обставин двом лідерам буде важко знайти компроміс. Цього разу поляризація досягла такого рівня, що малоймовірно, що дві основні сили

сформують коаліцію з кимось на цих виборах. Це означає, що криза продовжиться, і цього року відбудуться п'яті дострокові вибори.

Щодо можливості створення парламентської коаліції, лідер ГЕРБ-СДС Бойко Борисов заявив, що розглядаються три варіанти вирішення політичної кризи. Пріоритетом Бойка Борисова є формування широкої проєвропейської парламентської коаліції, включаючи опозиційну "Демократичну платформу", яка підтримує проєвропейський порядок денний і має спільну позицію щодо військової допомоги Україні для відбиття російської агресії. Він також пропонує другий варіант, який, за його оцінкою, є менш корисним і проблематичним з точки зору збереження існуючої згуртованості у зв'язку з війною в Україні. Це була б коаліція ГЕРБ-СДС, РПС, ЄНП та БСП. Тим часом лідерка БСП Корнелія Нінова підтвердила, що болгарські соціалісти мають принципово іншу позицію, ніж ГЕРБ-СДС, щодо військової допомоги Україні. Бойко Борисов також не виключив можливості обрання тимчасового уряду Румена Радева постійним урядом [25].

Слід зазначити, що лідер ГЕРБ-СДС Бойко Борисов перебуває на вершині болгарської політики з початку 2000-х років і має значний досвід кулуарних переговорів та формулювання різних політичних планів. Його суперники по партії "Постійні зміни", Кирило Петков та Асен Василев, перебувають у Великій національній партії лише трохи більше року. Варіанти, запропоновані Бойко Борисовим, можуть мати далекосяжні цілі. Якщо вони сформують широку коаліцію з партією "Постійні зміни - Демократична Болгарія", яка рішуче виступає проти виборчої системи, Бойко Борисов зможе стверджувати, що відіграв важливу роль у вирішенні конституційної кризи. Місцеві вибори заплановані на 2023 рік. Позиції партії ГЕРБ-СДС в регіональному парламенті зміняться напередодні виборів, запланованих на 2023 рік.

Для лідерів ODS-DB формування широкої коаліції з FDP-SDS може мати негативні наслідки. За даними соціологів, "Опозиційна платформа" втратила частину свого електорату на розпущених загальних виборах у квітні і переключилася на проросійську популістську партію "Відродження"; компроміс з Бойко Борисом, який робить боротьбу з партією SZ головним пріоритетом, може бути сприйнятий виборцями як акт зради. Ймовірно, усвідомлюючи можливі наслідки, Кирило Петков і Асен Васильєв висунули Бойко Борисову неприйнятні вимоги [25]. Зокрема, вони згадують про судову реформу та притягнення до відповідальності генерального прокурора Івана Гешева. Кажуть, що Гешев є підлеглим Бойка Борисова і несе відповідальність за блокування судового процесу над керівництвом ГЕРБ-СДС у березні 2021 року. SZ-DB також стверджує, що не має наміру приєднуватися до уряду СГБ-СДС.

Бойко Борисов та його оточення чинять інформаційний тиск як на партію СЗ-ДБ, так і на західних партнерів Болгарії, і теоретично можуть "тиснути" на Кирила Петкова та Асена Василева, щоб сформувати якусь велику коаліцію. Публічно представники ГЄРБ-СДС продовжують натякати, що у разі відхилення пропозиції ГДБ може домовитися з БСП або проросійською Партією воскресіння, що може зруйнувати єдність у питанні військової та військово-технічної допомоги Україні та зблизити Болгарію з російськими елітами.

Варто нагадати, що 48-а сесія Народних зборів Болгарії також не змогла обрати спікера протягом трьох днів. Жоден з кандидатів від різних політичних партій не набрав необхідної кількості голосів, а на третій день лідерка БСП Корнелія Нінова підтримала пропозицію ГЄРБ-СДС і перекинула голоси Соціалістичної партії на користь спікера Безіди Рашидова, що було розцінено партнерами по коаліції як замах на нього [25]. Початок 49-ї сесії парламенту також міг бути підготовленим політичним спектаклем, результатом якого могло стати обрання уряду на чолі з ГЄРБ-СДС.

Водночас спроба ГЄРБ-СДС та ОРД знайти компроміс у парламенті для врегулювання кризи могла бути також результатом зовнішнього впливу на Бойко Борисова та лідерів коаліції ОРД. І Європейський Союз, і Сполучені Штати втомилися від затяжної конституційної кризи в Болгарії та безперервних дострокових парламентських виборів. За останній рік США і Великобританія запровадили санкції проти низки болгарських бізнесменів, які прямо чи опосередковано впливали на політичну кризу в Болгарії, були причетні до корупції та сприяли посиленню залежності Болгарії від російських енергоносіїв. Зокрема, під санкції потрапили колишній міністр енергетики Болгарії Ремен Овчаров, два колишні керівники болгарської АЕС "Козлодуй" і Девлан Пеєвський, один з фінансистів партії РПС [25].

Після останніх виборів, які відбулися 2 квітня, ГЄРБ знову зайняла перше місце, а коаліція партій "Продовжуємо зміни" і "Демократична Болгарія", яка була на другому місці, відмовилася укладати будь-який союз з переможцем. Навіть після того, як экс-прем'єр Бойко Борисов висунув "нейтральну" кандидатуру на посаду глави уряду і заявив, що уряд буде складатися з експертів, а не політиків. Однак, після відмови коаліції партій "Продовжуємо зміни" і "Демократична Болгарія" підтримати його пропозицію, Бойко Борисов заявив, що ГЄРБ також буде проти їхніх спроб сформувати уряд.

Проте переговори між двома політичними силами продовжуються, і їхні кандидати в прем'єри, Марія Габрієль і академік Ніколай Денков, запропонували свою формулу створення уряду, в якій передбачається ротація прем'єрів через дев'ять місяців.

Перший уряд очолить кандидат від другої політичної сили, Ніколай Денков. В уряді буде лише Марія Габрієль, яка представлятиме партію ГЄРБ, вона буде віце-прем'єром і керуватиме міністерством закордонних справ. Дві політичні партії домовилися, що цей уряд буде працювати дев'ять місяців, після чого його замінить уряд від ГЄРБ на такий самий термін. У другому уряді

прем'єром стане Марія Габріель, а Ніколай Денков обійматиме посади віце-прем'єра і міністра закордонних справ чи науки і освіти.

ЗМІ зауважують, що ротаційний принцип не передбачений в Основному Законі, але не суперечить конституції. Більше того, подібна практика успішно функціонує в Ірландії, де лідери двох коаліційних партій чергово очолюють уряд. В Болгарії представники партій, у яких є подібні політичні програми та готовність працювати разом над виконанням завдань для країни, очолюватимуть уряд. Основні завдання включають розблокування фінансової підтримки від ЄС, ухвалення повноцінних державних бюджетів, приєднання до єврозони і Шенгенської зони, а також реформування судової системи з внесенням змін до конституції.

Для України дуже важливо, що і ГЄРБ, і коаліція партій "Продовжуємо зміни" та "Демократична Болгарія" заявили, що не припинять надавати підтримку Україні у всьому, що необхідне для досягнення повної перемоги. Тобто зовнішня політика наступних двох урядів Болгарії буде спрямована на Європейський союз та підтримку України.

Якби політичні сили не домовилися про нову формулу, то президент Румен Радев міг передати третій мандат парламентській партії на свій розсуд. Цим партіям могли бути проросійські Болгарська соціалістична партія або "Відродження". Обидві партії підтримують мир в Україні шляхом припинення будь-якої допомоги та "Відродження" навіть запропонувало вийти з НАТО та відмовитися від вступу в єврозону, плануючи провести відповідні референдуми.

Якщо під час узгодження програми роботи уряду сторони уникнуть конфліктів, то голосування ГЄРБ за вотум довіри новому Кабінету міністрів означатиме, що в Болгарії вперше за останні роки уряд з'явився, який може працювати незалежно від голосів проросійських партій.

Це вказує на те, що зовнішня політика Болгарії буде більш спрямована на Європу та підтримку України. Ця ситуація є не вигідною для діючого президента

Румена Радева, який часто висловлює проросійські погляди. Довготривала політична криза значно посилила його повноваження, зокрема дала йому можливість самостійно формувати технічний уряд.

Однак партія "Відродження" є найбільшим програвачем в цьому сценарії, оскільки на кожних дострокових виборах вона збільшувала свою популярність. Приєднання Болгарії до Шенгенської зони та єврозони може змінити цю динаміку та нарешті зняти ілюзії партії "Відродження" про можливість самостійного формування уряду.

ВИСНОВКИ

1) Кризи є складним явищем і вимагають поєднання достатніх і необхідних умов. Якщо достатньою умовою кризи є політична нестабільність/напруженість, то необхідною умовою кризи є неефективні дії (прийняття рішень) політичних лідерів у нестабільній ситуації.

Оскільки кризи є суб'єктивно зумовленими явищами, вони можуть бути штучно спровоковані/створені. Кризи можуть бути подолані ефективними діями політичних лідерів або поглиблені ними, що призводить до розпаду чи фрагментації суб'єкта.

2) Кількість наукових праць у сфері дослідження політичних криз є досить великою. Однак існують аспекти теми, які потребують подальшого дослідження, такі як виявлення закономірностей та особливостей політичних криз, аналіз методів та прийомів, що застосовуються для їх врегулювання, розробка механізмів антикризового управління та порівняння рівнів регіональних криз з точки зору їх впливу на регіональні політичні системи. Практика політичної реальності вимагає обґрунтованої наукової теорії, а також розробки окремих концепцій, пов'язаних з політичною сферою, які сьогодні називають "політичною кризовою наукою".

3) Зростання популізму в Болгарії є в певному сенсі реакцією на інтеграційні процеси та глобалізацію, які особливо загострилися в останнє десятиліття, сприяючи ерозії та руйнуванню традиційної національної ідентичності, а саме: 1) болгарські популістські сили в цілому схильні до націоналістичної ідеології та риторики; 2) активізувалося критичне ставлення до ЄС, намагання послабити вплив глобалізаційних процесів на державу; 3) гостра критика масової імміграції, що визнана загрозою традиційним болгарським цінностям і культурі. Ці особливості загалом наближають болгарських популістів до табору правих ради калів, що дає деяким дослідникам

підстави вважати, що популізм і правий радикалізм є різно-видами однієї ідеології, і різниця між ними має кількісний, а не якісний характер (популісти схильні до менш радикальних рішень).

4) У 2019 році Болгарії, попри корупційні скандали та суперечки між Урядом та Президентом, вдалося уникнути серйозних політичних потрясінь і дострокових виборів. При владі продовжують перебувати проєвропейські сили. Політична криза в Болгарії, яка тривала з 2019 по 2023 роки, була характеризуєвана серією політичних та соціальних проблем, які викликали напругу та недовіру в суспільстві. Ця криза виникла на фоні занепаду довіри до політичних інституцій, корупційних схем, слабкої економічної ситуації та соціальних нерівностей.

Одним з головних чинників кризи було поширення корупції та недостатня боротьба з нею з боку уряду. Великий вплив бізнес-еліт та олігархів на політику призвів до відчуження громадян від політичної системи та втрати довіри до політичних лідерів. Паралельно з цим, зростала економічна нерівність, що спричинило соціальну напругу та масові протести.

Політичні партії також не змогли досягти консенсусу та співпрацювати для забезпечення стабільності та розвитку країни. Політичні блоки та партії часто перебували в суперечках та змаганнях, що спричиняло політичну незрозумілість та нерішучість.

Зокрема, протягом цього періоду в Болгарії було кілька змін урядів, включаючи відставку уряду, масові протести, втрату довіри до політичних лідерів та виборчі перетрубації.

В політичній кризі Болгарії 2020-2023 років брали участь різні учасники, включаючи політичних діячів, партії, громадські організації, активістів, експертів та звичайних громадян. Уряд і Парламент Болгарії, опозиційні партії, громадські організації та активісти були ключовими учасниками політичної

кризи. Початково, масові протести спровокувала підвищення цін на електроенергію, пізніше вимагали відставки уряду та нових виборів. Міжнародні організації та країни також висловлювали свою підтримку громадських протестів та закликали до швидкого вирішення кризи.

У післявиборному періоді в Болгарії ГСРБ виходить на перше місце, але не знаходить спільну мову зі своїми опонентами щодо утворення коаліції. Після довгих переговорів було запропоновано ротаційну формулу уряду, за якою протягом дев'яти місяців обидва політичні блоки мають можливість очолити уряд. Це сприятиме більш стабільній зовнішній політиці, більш проєвропейській та проукраїнській. Такий варіант також унеможливить прийдешній уряд проросійським силам. Однак, якщо не буде досягнуто угоди, президент Румен Радев може власноруч призначити новий уряд, що може підтримувати проросійські партії. Це ставило б під загрозу прогресивну зовнішню політику та реформи країни.

5) Для подолання політичної кризи в Болгарії необхідно взяти ряд конкретних заходів:

1. Посилення прозорості та боротьба з корупцією шляхом зміцнення антикорупційних заходів та впровадження прозорих механізмів управління.

2. Запровадження ефективного парламентського контролю над виконавчою владою та забезпечення відповідальності чиновників.

3. Поширення політичної консолідації шляхом співпраці між партіями та пошуку компромісів для досягнення стабільності.

4. Відновлення довіри громадян шляхом залучення їх до політичного процесу та підтримки громадського суспільства та свободи слова.

5. Здійснення економічних реформ для зміцнення економіки та створення сприятливих умов для підприємництва та інвестицій.

6. Продовження дипломатичних зусиль та співпраці з міжнародними партнерами для стабілізації ситуації та залучення зовнішньої підтримки.

7. Залучення молоді до політичного життя та надання їм можливостей для розвитку та висловлювання своїх поглядів.

8. Систематичний моніторинг та оцінка політичної ситуації та результатів прийнятих заходів.

В цілому, виходження з політичної кризи в Болгарії вимагає комплексного підходу та координації зусиль з боку політичних лідерів, уряду, парламенту, громадськості та міжнародних партнерів. Лише шляхом впровадження конкретних реформ, забезпечення прозорості, боротьби з корупцією, політичної консолідації та економічного розвитку можна створити стабільну та демократичну політичну систему, яка відповідатиме потребам і очікуванням громадян Болгарії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. "Артекс", ГЕРБ и апартаментите. Всичко, което трябва да знаем. [Електронний ресурс] Режим достępu: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/29834824.html>
2. Аналітика Коротко: Чому Болгарія не може вийти з політичної кризи і як це грає на руку РФ. [Електронний ресурс] Режим достępu: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/03/31/7158990/>
3. Бебик В.М. Політологія: Теорія, методологія, практика: Підручник. – К.: МАУП, 1997. – 248 с.
4. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К.: Основи, 1995. -174 с.
5. Борисов поиска етична комісія да предотвратява корупційні скандали в ГЕРБ. [Електронний ресурс] Режим достępu: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30041508.html>
6. Българските избори. 1990 – 1996. Резултати, анализи, тенденції. – С., 1997, С. 7
7. Закон за избиране на Велико народно събрание. – С., Държавен вестник, бр. 28 от 6 април 1990 г.
8. Закон за избиране на народни представители. – С., Държавен вестник, бр. 44 от 8 май 2001 г.; Политические институты и конституционное право Болгарии / Иностранное
9. Изказването на Н. Михайлова на XVII Национална конференция на СДС / www.bnr.bg/RadioBulgaria
10. Калинова Е., Баева И. Българските преходи 1939 – 2002. – С., 2002, С. 264.
11. Кольо Колев: Има паритет между БСП и ГЕРБ за евроизборите. [Електронний ресурс] Режим достępu: <https://dnes.dir.bg/politika/evropeyski-parlament-paritet-bsp--gerb-16618031>

12. Конфуцій. Лунь юй. - М.: Видавництво АСТ, 2010. - 416 с.
13. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії// Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Видання 2 - е. - Т. 23. - М., 1960
14. Мацієвський Ю. Між функціоналізмом і нормативізмом: академічна політологія в Україні на поч. ХХІ ст. // Людина і політика. – 2004. –№ 5. – С. 61 – 69.
15. Мацієвський Ю. Між функціоналізмом і нормативізмом: академічна політологія в Україні на поч. ХХІ ст. Людина і політика. – 2004. –№ 5. – С. 61 – 69.
16. Местни избори 2007 / www.bnr.bg/RadioBulgaria
17. Местни избори 2019: ГЕРБ срещу БСП – 17 : 4 [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://tvn.bg/mestni-izbori-2019-gerb-sreshtu-bsp-17-4/>
18. Минчев О. Десницата наистина е в дълбока криза // www.duma.bg/ 2006
19. Минчев О. Дясното пространство се фрагментира // www.iris-bg.org/
20. Начева С. Конституционноправни основи на политическия живот в България / Избирателни закони. – С., 2001, С. XV.
21. Ніконенко В.М. Політологія (курс лекцій). -Тернопіль, 1992. – 256 с.
22. Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред Б.Кухти. – Ч. 2. Політичні процеси, системи та інститути. -Львів: Кальварія, 1997. – 336 с.
23. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. Регіональні студії. 2022. No 30. С. 82–90.
24. Парламент Болгарии преодолел вето президента на закупку F-16 у США. Електронний ресурс [Режим доступу]: <https://regnum.ru/news/polit/2673959.html>

25. Політична криза в Болгарії: можливі рішення та вплив на допомогу Україні [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.icps.com.ua/politychna-kryza-v-bolhariyi-eksperty-ntspd-proanalizuvaly-mozhlyvi-varianty-vykhodu-z-neyi-ta-vplyv-na-dopomohu-ukrayini/>
26. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д. і. н., проф. А. І. Кудряченка. – К.: НІСД, 2007. – 396 с.
27. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – С. 298
28. Політологія: Курс лекцій / І.С.Дмитрів (керівник), О.М.Рудакевич, В.А.Кулик та ін. – Тернопіль: Астон, 1998. -158 с.
29. Політологія. Підручник для студентів вузів / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Академія, 1998. – 368 с.
30. Президент Болгарии: София продолжит сотрудничество с Москвой в военной сфере. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1805020-prezident-bolgariyi-sofiya-prodovzhit-spiivpratsyu-z-moskvoyu-u-viyskoviy-sferi>
31. Президентът Радев се очертава рекордър по налагане на вето. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.dnevnik.bg/politika/2019/08/09/3948299_prezidentut_radev_se_ocherta_va_rekordyor_po_nalagane/
32. Радев заявил об «эрозии демократии» в Болгарии и анонсировал новые выборы. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://regnum.ru/news/polit/2561012.html>
33. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

34. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні / Марія Росенко // Віче : теорет. і громадсько-політ. журнал. – 2009. – № 16. – С. 23-26.
35. Рябов С.Г., Томенко М.В. Основи теорії політики. -К.: Тандем, 1996. -192 с.
36. Скиба В.Й., Горбатпенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки. -К.: Основи, 1996.-718 с.
37. Споразумение за предизборната кампания по радиото и телевизията. 14 май 1990. Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари – 15 май 1990). – С., 1999, С. 690 – 691; Споразумение по основните идеи и принципи на законопроекта за политически партии. Кръглата маса., С. 679.
38. Стойчев С. Избирателни системи и избирателни процедури. – С., УИ "Св. Кл. Охридски", 1996; Близнашки Г. Парламентарното управление в България. – С., 1995; Владикин Л. Организация на демократичната държава. – С., 1992; Танчев Е. Конституционализъмът на САЩ. – С., УИ "Св. Кл. Охридски", 1998; Киров Пл. Избирателни системи и политическа стабилност. // Съвременно право, бр. 2, 1996 и др.
39. Топоров, Алексей. 2017. Выборы в Болгарии: отбились от России, прибились к Турции? <https://eadaaily.com/ru/news/2017/03/28/vybory-v-bolgarii-otbilis-ot-rossii-pribilis-k-turcii>
40. Цвета Караянчева: Речите на президента са мрачни, песимистични. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://news.bnt.bg/bg/a/tsveta-karayancheva-rechite-na-prezidenta-sa-mrachni>
41. An Analytical Model of Internal Conflict and State Collapse. A Manual for Practitioners. By Pauline H.Baker and Angeli E. Weller. The Fund for Peace. – 1998. Brown M. The Causes of Internal Conflict // Nationalism and Ethnic Conflict. Revised edition. Edited by Michael E. Brown. The MIT Press. – 2001, P. – 3 - 25.

42. ApartmentGate: Bulgaria's Anti-Corruption Head Resigns. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.occrp.org/en/daily/10393-apartmentgate-bulgaria-s-anti-corruption-head-resigns>

43. Brown M. The Causes of Internal Conflict // Nationalism and Ethnic Conflict. Revised edition. Edited by Michael E. Brown. The MIT Press. – 2001, P. – 3 - 25.

44. Bulgaria's Borisov is back — but coalition may be shaky. 27.03.2017. <https://www.politico.eu/article/bulgarias-borisov-is-back-but-coalitionmay-be-shaky>

45. Goldstone J. Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory // Annual review of Political Science. – 2001. Vol. 4. – P. 139 - 187.

46. Svensson P. Stability, Crisis and Breakdown: Some Notes on the Concept of Crisis in Political Analysis // Scandinavian Political Studies. – 1986. – Vol. 9, – № 2. – P. 130.

Відгук наукового керівника

Рецензія

Відгук нормоконтролера

Довідка про антиплагіат